

Tímár Árpád

LEHEL FERENC ÉS A „KERESŐK”

A kérdés, hogy kik voltak a „keresők”, hogy mi a jelentése ennek a kifejezésnek, hogy kik használták jellemzőként vagy megbélyegzőként, akkor került a művészettörténezek figyelmének előterébe, amikor Passuth Krisztina 1967-ben megjelent *A Nyolcak festészete* című könyvének bevezetésében ezt írta: „1909-ben forradalmi művészcsoport születik nálunk Magyarországon, [...] tagjai 1909-től 1911-ig »keresők«-nek nevezik magukat.”¹

A könyv megjelenése óta eltelt fél évszázad során sok részletkérdés tisztázódott a csoportról és a „keresők”-ről egyaránt, eredményei beépültek a Nyolcokról szóló legújabb szakirodalom összefoglalásának tekinthető nagy katalógusba, mely a 2010-es jubileumi kiállításra készült.²

Apró, de érdekes adalékok azonban újra és újra előkerülnek, így például említésre érdemes, hogy Lehel Ferenc (1885–1975), a Csontváry-könyvei révén elhíresült művészeti író pályafutása során többször belebonyolódott a keresőkkel kapcsolatos vitákba, értelmezésekbe.

Lehel festőként kezdte pályafutását. 1903–1907 között a budapesti képzőművészeti főiskola – akkori nevén Mintarajziskola – növendéke volt, többször megfordult a nagybányai művésztelepen is.³ Művészi munkásságából azonban alig ismerünk valamit, korán felhagyott a festéssel, érdeklődése a modern művészet elméleti kérdései felé fordult.

Első figyelemre méltó írását a Miénk második, 1909-es kiállítása nyomán publikálta *A Ház* című folyóiratban „Az ultramodernek”⁴ címen. Ez a kiállítás fontos állomása volt a Nyolcak előtörténetének, a tárlatról megjelent beszámolók arról tanúskodnak, hogy már ekkor igen határozottan – sokak számára irritálóan – megjelentek azok a törekvések, amelyek utóbb megindokolták a Kernstok-csoport kiválását, önálló szervezetté alakulását.

A támadások élessége, durvasága jól jelzi az elutasított művészek újszerűségét. Komáromi Kacz Endre például „napi sikerre éhes szélhámósok”-nak nevezte a fiata-

¹ Passuth Krisztina. *A Nyolcak festészete*. Budapest, 1967. 7.

² *A Nyolcak*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. Pécs – Budapest, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága – MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2010.

³ Réti István kimutatásai szerint 1904, 1906, 1908, 1912 és 1914-ben járt Nagybányán. Réti István: *A nagybányai művésztelep*. Budapest, 1994. 166–171.

⁴ Lehel Ferenc: *Az ultramodernek*. *A Ház*, 1909. II. évf. 3. sz. 69–70. – újra közölve: „Az utak elváltak”. *A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóvisszhangja. Szöveggyűjtemény*. I–III. Gyűjtötte, vál. és szerk. Tímár Árpád. Budapest – Pécs, 2009. II.: 42–43. [továbbiakban: *Az utak*] Lehel ezt az írását beépítette első könyvébe is: Lehel Ferenc: *A művészet bölcselete*. Budapest, 1909. 133. (Az ultramodernek című fejezet).

lokat, „az a hóbort, melyet ők *iránynak* vallanak, tulajdonképpen divat, melyet egy a bolondok házából kikerült, (de meg nem gyógyult) agy talált ki”.⁵ A *Magyarország* kritikusa „förtelmes éretlenségekről”⁶ beszélt, a *Budapesti Hírlap* kritikája szerint „egy csapat vendég-ifjú [...] a legszörnyűbb ízléstelenséget produkálta. Lépten-nyomon durva mázolású, hullaszínű aktok kiabálnak le a falakról, förtelmesen elrútítva az emberi testet.”⁷

Lehel nyilván ezekre a művészekre utalt, amikor azzal indította cikkét: „Jó ideje már, hogy egy sereg fiatalember teljes őszinteséggel és komolysággal azon fáradozik, avval tölti egész idejét, hogy végül is a műértő közönség gúnykacaját vonja a fejére. Elszántságukat nem lehet már divatszeszélynek nevezni, kitartásukat talán meg kellene jutalmazni már legalább avval, hogy megvizsgáljuk, igaz-e az ő ügyük”.

Lehel nem említett neveket,⁸ konkrét műveket, őt a probléma elméleti megközelítése foglalkoztatta. „A fiatal piktorok azt mondják, hogy ők keresők, a kritikusok meg, hogy dekadensek [...] Mennyiben igaz hát az, hogy keresők, és vajon dekadensek-e? Mik az ismertetőjelei az egyik művészi állapotnak és mik a másikéi, melyeknek jeleit fogjuk rajtuk megtalálni?” Lehel válasza ekkor egyértelmű volt, „nem lehetnek ugyanannak a művészi felfogásnak a keresői, amelynek a dekadensei állítólag”. Lehel tehát a fiatalok, a keresők mellé állt, törekvéseiket őszintének tartotta, elutasította, hogy dekadensek lennének s azt a magyarázatot is, hogy csupán a mindenkori divatot követik.

Nem Lehel volt persze az első, aki a „keresők” kifejezést leírta, a kiállításról megjelent bírálatok szerzői közül többen használták ezt a legmodernebb törekvések követőinek jellemzésekor. Voltak, akik elismerésként pozitív jelentést adtak a kifejezésnek, s voltak, akik számára az elutasítás, a megbélyegzés eszköze volt. Nyitrai József például a fejlődés, a haladás feltételének tekintette a keresést: „meg fog halni az ultramodern művészetnek az a része, mely értelmetlen és logikátlan, s át fog alakulni, végleg le fog szűrődni az a része, mely becsületes keresésnek, kinos töprengésnek eredménye. E keresők legtipikusabb példánya *Kernstok* Károly, az örök izgalomban élő, a magával soha meg nem elégedő (nem megrovás ez, de dicséret), a nyughatatlan újjító. Egyre keres, s ebbe nekünk bele kell nyugodnunk”.⁹

A konzervatív értékrendet képviselő bírálók többsége viszont botrányosnak, felháborítóknak tartott mindent, amit a keresők képviseltek. Az *Élet* című hetilap kriti-

⁵ Komáromi Kacz Endre: A M.I.É.N.K. II. kiállítása. *Az Idő*, 1909. február 22. 6-7. - *Az utak* II.: 29.

⁶ njl. [Novák József Lajos]: M.I.É.N.K. A Nemzeti Szalon kiállítása. *Magyarország*, 1909. február 14. 13-14. - *Az utak* II.: 13-15.

⁷ A M.I.É.N.K. kiállítása. *Budapesti Hírlap*, 1909. február 14. 20. - *Az utak* II.: 10.

⁸ Lehel egy későbbi írásában konkrétan megfogalmazta, kikre gondolt: „M.I.É.N.K. néven művészeti egyesület alakult, melyben progresszívek tömörültek. [...] a csoportosulás jellegét nevének megfelelően a nagybányai és szolnoki iskola adta. Mindazonáltal a kiállításnak nem volt olyan egységes képe, mint a csoport nevének, mert a tagok közt jelen volt a nyergesújfalusi iskola is, (a „Keresők”),” (Lehel Ferenc: *Gulácsy Lajos dekadens festő*. Budapest, 1922. 27.).

⁹ Yartin [Nyitrai József]: A M.I.É.N.K. kiállítása. *Az Ujság*, 1909. február 15. 63. - *Az utak* II.: 19.

kusa szerint: „A »keresők« vásznai előtt állva szinte hajlandó vagyok elhinni, hogy az ízléstelenségek, szertelenségek, a mondvacsinált primitívségek országa szakadt reánk. [...] ma nincs olyan lelkiismeretes kritikus, aki a »keresők« munkáját művészetnek minősíthesse.”¹⁰ Kézdi-Kovács László viszont egyértelműen nevetségesnek próbálta láttatni a modern törekvéseket: „A »keresők« csoportján például a pukkadásig kacaghatunk. És nevetni fog egész Budapest, mint ahogy Párizsban az Indépendants-kiállításának nevető-kabinetjeiben is egész Párizs a hasát fogta nevetében e festett csodaszörnyek láttára. Nevetnénk mi is reggeltől estig, de utóvégre is dühbe gurulunk, mert eszünkbe jut, hogy hiszen most a Nemzeti Szalonban vagyunk, a művészet hajlékában, s nem a lipótmezei tébolyda külön műcsarnokában. Amit Kernstok és fiatal társai, Márffy, Perlrott Csaba, Czigány Dezső s még néhány »kereső« produkál, az egyszerűen művészi tudatlanság vagy a legrafinírozottabb szenzációhajhászás.” Kézdi-Kovács jól értesültségét fitogtatva még azt is tudni vélte: „hogy Kernstok egy még újabb szecesszió magva lesz, mely a Miénk-ből kiválik és »Keresők« címe alatt a hazai ultraifjúsággal, művészetünk e fiatal óriásaival, új művészcsoportot fog alakítani.”¹¹

Voltak tehát előzményei Lehel szóhasználatának és elmélkedéseinek. Ő végül is pozitív minősítésként használta a kifejezést, elutasította, hogy a keresőket dekadenseknek tekintsék, éles ellentétet látott a kettő között, s az ellentétes kifejezéseket rendezőelvként használta. Ebben az írásában nem nevezett meg egyetlen művészt sem, de a későbbi fejlemények alapján egyértelmű, hogy a keresőkhöz sorolt Nyolcak, s azon belül elsősorban Kernstok törekvéseivel értett egyet.

A Nyolcak fellépését, az *Új képek* című kiállítást követően 1910 januárjában, amikor meghirdették a Galilei-Körben tartott Kernstok-előadás¹² vitáját, a leendő résztvevők, „ismert műkritikusaink”¹³ közt Lehel Ferencet is felsorolták. A vitáról szóló beszámoló persze csak nagyon röviden utaltak a felszólalók által mondottakra, Lehelről csupán annyit írt *Az Ujság* tudósítása: „Lehel Ferenc Kernstok műveiben nem plasztikai, hanem dekoratív ideált lát.”¹⁴ Az *Egyetértés* beszámolója kissé árnyaltabban közvetítette véleményét: „Lehel Ferenc a kernstoki irányban nemcsak a plasztikai, hanem a dekoratív ideált is látja, amit az optikából vett példákkal illusztrál.”¹⁵ Lehel tehát ekkor a szimpatizánsok, a támogatók közé tartozott.

Festőként nem volt köze a keresőkhöz, az a kevés, amit ismerünk munkáiból, arról tanúskodik, hogy nem távolodott el utolsó mestere, Ferenczy Károly szemléletétől. Feleségét, Lehel Mária-t viszont, aki szintén több nyarat töltött Nagybányán,

¹⁰ m. [Margitay Ernő]: A MIÉNK kiállítása. *Élet*, 1909. február 21. I. évf. 8. sz. 266. – *Az utak* II.: 24.

¹¹ (Kézdi) [Kézdi-Kovács László]: A Miénk új kiállítása. *Pesti Hírlap*, 1909. február 14. 9–10. – *Az Utak* II.: 16.

¹² Kernstok egyébként nem a „keresők” kifejezést használta, előadásának címe: „A kutató művészet” volt. *Nyugat*, 1910. január 16. III. évf. 2. sz. 95–99. – *Az utak* II.: 288–292.

¹³ Vita a modern művészetéről. *Egyetértés*, 1910. január 13. 13. – *Az utak* II.: 279–280.

¹⁴ Vita a modern művészet fölött. *Az Ujság*, 1910. január 18. 13. – *Az utak* II.: 300.

¹⁵ Modern művészet. *Egyetértés*, 1910. január 18. 13. – *Az utak* II.: 299.

Réti István nevezetes feljegyzésében a „Neók és félneók” közé sorolta.¹⁶ Nem alaptalanul, hiszen azok a művek, amelyeket a Nyolcak 1911-es kiállításán vendégként kiállított, összhangban voltak a törzstagok törekvéseivel.

Lehel Ferenc részt vett a Nyolcak második kiállítása köré szervezett rendezvényeken is, „előadást tartott a Galilei-kör tagjainak a Nyolcak törekvéseiről.”¹⁷ Szintén egy rövid hírből tudható, hogy a Művészház 1911-es nagy Kernstok-kiállításán tárlatvezetést tartott: „A Harkányi-Kör Kernstok retrospektív kiállításán vasárnap délelőtt 10 órakor Kernstok Károly művészetét ismertető sétaelőadást rendez, amelyet Lehel Ferenc festőművész tart.”¹⁸

Az is a Művészházzal való kapcsolatairól tanúskodik, hogy lapjukban több írással is megjelent. Ekkor is az foglalkoztatta, hogy az új törekvéseket hogyan lehet jellemezni, miként lehet megnevezni. A Művészház palotaavató kiállításán kiosztott díjak kapcsán írta: „1904-ben érték el a nagybányaiak és a velük küzdő többi magyar impresszionisták, hogy a Múcsarnokban mint hódítók berendezkedtek s a legértékesebb falakat maguk számára lefoglalták. De íme ugyanebben az esztendőben a Párizsban dolgozó fiatal festők megéreztek az új művészetnek intuícióját és a következő nyáron, 1905-ben, hazahozták magukkal. [...] Azok – akik ezt a két tábor impresszionistáknak, illetőleg neo-, poszt-, antiimpresszionistáknak vagy expresszionistáknak nevezik – azt állítják, hogy az egyik a természetet felületesen akarja ábrázolni, a másik annak a lényegét hámozza ki. Alig hihető, hogy ez a megkülönböztetés helyes és valószínűtlen, hogy egy ilyen különbség ekkora kitérésekre ragadna ellenfeleket.”¹⁹ A következő „elméleti” cikkéből azután kiderül, hogy mért nem használta ekkor már a „keresők” kifejezést. „Az impresszionizmus nem kifejező elnevezés; az antiimperializmusnak pedig – ha ez alatt az őt felváltó iskolát, akiket még stilizálóknak, szintetikusoknak, keresőknek, neoklasszikusoknak is neveznek (csupamérő, értelmetlen elnevezés) – az antiimpresszionizmusnak teljességgel semmi értelme nincs.”²⁰ Hogy a terminus elutasítása mögött ekkor már a művészi törekvésekben való csalódás is meghúzódott-e, nem tudjuk. De amikor legközelebb szóba kerültek a „keresők”, Lehel véleménye már egyértelmű volt.

A világháború borzalmainak hatására, az összeomlás utáni helyzetben Lehel az egész 19–20. századi modern művészet történetét újraértelmezte. A stílus vált központi problémájává, így a régi művészet stílusának lerombolása s az új megteremtésének elmaradása. 1920-ban ezt írta „A »keresők«” című cikkében: „a stílkereső kalandor út eltartott egy negyed századig. Ezalatt bejártak futurizmust, kubizmust,

¹⁶ *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904–1914.* Szerk. Passuth Krisztina, Szücs György. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2006. 57.

¹⁷ Előadás a „Nyolcak”-ról. *Világ*, 1911. május 10. 13. – *Az utak* III.: 162.

¹⁸ A Kernstok-kiállítás bezárása. *Az Ujság*, 1911. december 15. 14. – *Az utak* III.: 286. 2. jegyzet

¹⁹ L. F. [Lehel Ferenc]: A Művészház kitüntetett művészei. *Uj Művészet*, 1913. február, I. évf. 4. sz. 21–24.

²⁰ Lehel Ferenc: Gondolatok az „impresszionizmusról” és „antiimpresszionizmusról”. *Uj Művészet*, 1913. március, I. évf. 5. sz. 20.

szimultanizmust, orfizmust, Blauer Reiterek felfedezték az aktivizmust, szimfonikus festést és az expresszionizmust. [...] ám ahelyett, hogy megtalálták volna a stílt, amelyet az utódok átvegyenek tőlük, hát a meglévő stílusukat is elvesztették.”²¹

Következő cikkének címe már az volt: „Egy művészettörténeti monstredráma”,²² majd ezen a címen könyvet is megjelentetett, összefoglalva elmékedéseit. Megismételte, hogy a folyamat lényege „a művészet bomlása”, „a művészet csődje”, „ennek a csődnek utolsó, legizgalmasabb fejezete a »keresők« sorstörténete. A »keresők« balsorsa valóban egy kor tragédiája.”²³ Lehel csalódásának, kiábrándulásának oka a művészek megtorpanása, visszafordulása, az új stílusra való törekvés feladása volt. Név szerint is felsorolta a „megtért” magyar „vezéreket”: Kernstok, Grünwald, Vaszary.²⁴

Néhány kritikát is írt ebben az időben Lehel, legjelentősebb a Márffy Ödön 1921-es tárlatáról szóló bíráló, melyben részletesebben kifejtette, milyen folyamatokra, milyen változásokra gondolt. „Felületesen nézve e képeket egy kereső művész rendíthetetlen akarata imponálhat, amint [...] folytatja az előretörő útját. Az avatott figyelmét azonban nem kerüli el számos kifejezésbeli elváltozás, amelyek sorsdöntőek és súlyos lelki tusákról tesznek tanúságot. Kétségtelen, hogy az az önbirkózás, amely a legjava keresőket végül is megtérésre bírta, az Márffy lelkében is lefolyt és lényegében ugyanazon eredménnyel. E művészt éppen úgy a naturalizmus felé fordította vissza az expresszionisták nihilizmusa, mint a többi megtértet.”

Minden korábbinál világosabban, egyértelműbben megfogalmazta Lehel, mit tartott a keresők eredeti törekvése lényegének: „A keresők mozgalmának tartalma a lineáris stíl kikristályosítása lett volna. A lineáris stíl nem igazabb, nem tökéletesebb, nem értékeesebb a fény-árnyék stílnél, csak más stíl. De az a láng, amely ezt a stílt ki akarta kristályosítani, a legrövidebb idő alatt szerte kialudt és a lineáris stíl a kikristályosodása előtt átadta helyét a fény-árnyéknak.”

Ezt a tézist Lehel egy kiemelkedő mű példáján is demonstrálta: „a tíz év előtt lineárisnak indult stílje teljesen átadta a helyét atmoszferikus témáknak. [...] Nagy női aktja [...] ez a torzójában klasszikus formatökélyű alak szimbolizálja a megtért kereső eltitkolt lelki viharát. E szívárványszínű bársonyos tónusokba fűrésztött karcsú lánytesten nem látszik, hogy egy hármas csoportképnek volt egyik tagja, amelyet a művész felszabott és átfestett. Sohasem lehet Márffynak megbocsátani, hogy ezt a szörnytetettet elkövette. Ez a kompozíció volt a magyar keresők egyik legmuzeálisabb remeke.”²⁵

²¹ Lehel Ferenc: A „keresők”. *A Hét*, 1920. január 22. XXXI. évf. 4. sz. 59–61.

²² Lehel Ferenc: Egy művészettörténeti monstredráma. *A Hét*, 1920. május 20. XXXI. évf. 17. sz. 253–255.

²³ Lehel Ferenc: *A romantikától az ekszpresszióig. [!] Egy művészettörténeti monstredráma*. Budapest, 1921. 31.

²⁴ Uo., 49.

²⁵ L. F. [Lehel Ferenc]: Márffy Ödön „Studio”-beli kiállítása. *A Hét*, 1921. február 10. XXXII. évf. 5. sz. 78. A Lehel által említett „hármas csoportkép” történetét Rockenbauer Zoltán dolgozta fel részletesen (A „három akt”, avagy elveszett-e Márffy Ödön korai fő műve? *Művészettörténeti Értesítő*, 54. 2005. 309–318.).

A világháború borzalmai, az összeomlás utáni helyzetben Lehel az egész 19.-20. századi művészet történetét „a művészet bomlásaként”, „a művészet csődje”-ként látta, s „ennek a csődnek utolsó, legizgalmasabb fejezete a »keresők« sorstörténete. A »keresők« balsorsa valóban egy kor tragédiája.”²⁶ A csalódás, a kiábrándulás oka a művészek megtorpanása, visszafordulása volt. Név szerint is felsorolta a „megtért” magyar „vezéreket”: Kernstokot, Grünwaldot, Vaszaryt.²⁷

Csontváryt nem sorolta a „keresők” közé,²⁸ teljes joggal egyébként, talán ezért is fordult érdeklődése a háború után az ő művészete felé.

1923-ban újra visszatért a keresők problémaköréhez, könyvsorozatot²⁹ tervezett, ennek azonban csak első kötete jelent meg, *Cézanne. A keresők I.* címen. Bevezetőjében újra megfogalmazta művészettörténet-konceptiójának alaptézisét: „A keresők szerencsétlensége avval kezdődött, hogy atyáik semmi áron nem akartak tudomást venni bizonyos vagyonukról. [...] Elindultak tehát keresni, s ekkor történt meg velük a szerencsétlenség. Mert ahelyett, hogy valamit találtak volna, hát a meglevő vagyonukat elvesztették a keresésében. – A keresők a 80-as éveket követő nemzedékek újító művészei voltak: atyáik a naturalisták. Vagyonuk a stíl, amit a naturalisták nem akartak se látni, se hallani, míg végre a 70-es években végleg meg is feledkeztek róla. [...] A keresők története a legszomorúbb játék, amit az élet kitalálhatott: A nyugati kultúra drámai lezajlásában a 19. század története tölti ki az utolsó felvonást. [...] Az utolsó felvonásnak pedig egyik legutolsó, de főleg legmegrázóbb jelenete a „keresők” tragédiája. [...] Az első keresők hite és lelkesedése rendíthetetlen volt, őszintesége gáncson felül állt. Vállalkozásuk ösztönös lázadás a megsemmisülés ellen, halálvivódás. Hogy a halál győzött, nem egyéni gyarlóságukon múltott. Ők férfiak voltak, kik a kezdődő enyészet korában egyedül képviseltek idealizmust. Schizofréniások idealizmusa volt ez, de idealizmus.”³⁰

²⁶ Lehel Ferenc: *A romantikától az ekszpresszióig*. 1921. i. m. 31.

²⁷ Uo., 49.

²⁸ „Csontváry nem kívánt dekadens lenni. Ő nem volt »kereső«, legföljebb a világító színeket kereste, amire már senki nem volt kíváncsi.” Lehel Ferenc: *Csontváry Tivadar. A posztimpressionista festés magyar előfutára*. Budapest, 1922. 56.

²⁹ Az első kötet belső címlapjával szemben olvasható a tervezet: „A keresők. Négy élettörténet. Cézanne, Gauguin, Van Gogh, A keresők.” Lehel Ferenc: *Cézanne. A keresők I.* Amicus, 1923. 2.

³⁰ Uo., 5., 8. (A könyv bevezető fejezetének is az a címe: „A keresők”.)